

JOSIP VALENTIN GRUDEN (1869–1922)

Josip Valentin Gruden (tudi: Josip Gruden) se je rodil 14. februarja 1869 v Ljubljani. Njegov oče Andrej Gruden (rojen 1837) je bil krojaški pomočnik iz Idrije, mati pa Marija Selan (rojena 1844). Družina je stanovala v Rožni ulici (Mesto, h. št. 100).¹ Josipa je krstil tedanji kaplan dr. Jurij Šterbenc. Po običaju, ki je bil značilen za Staro Ljubljano, sta bila njegova krstna botra iz obrtniških krogov – čevljarški mojster Matija Horvat in vrtnarjeva soproga Uršula Hruby.

Gruden se je šolal v Ljubljani,² kjer je med letoma 1880 in 1888 obiskoval gimnazijo ter jo zaključil z odličnim uspehom. Sledil je študij teologije med letoma 1888 in 1892. Za duhovnika je bil posvečen 23. julija 1892. Vedno je bil šibkega zdravja, zato je dobil za svoje prvo službeno mesto kaplanijo na Bledu (1892). Sledile so vsakoletne selitve: Ig (1893), ponovno Bled (1894), Mošnje in Brezje (1895) ter Šmartin pri Kranju (1896).

Kljub številnim stanovskim in službenim obveznostim, ki jih je vedno vestno izpolnjeval, je nadaljeval študij in leta 1897 dosegel doktorat iz bogoslovja na univerzi v Gradcu. Zaradi napornega študiranja je izčrpal vse svoje telesne moči in resno zbolel. Svoje službovanje je moral zato prekiniti in oditi na zdravljenje v Meran na Tirolsko.

Med letoma 1898 in 1902 je bil prefekt in nato do 1904 ravnatelj

1 SI ZAL LJU 504, Popis prebivalstva 1869, MF-108, Mesto Ljubljana, h. št. 100.

2 Karel Capuder v SBL navaja, da je Gruden ljudsko šolo obiskoval v Idriji. Glej: Capuder Karel. Gruden Josip. Slovenski biografski leksikon. Slovenska biografija. Ljubljana: ZRC SAZU, 2013 (elektronski vir: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi218603/>, pridobljeno: 28.2.2015).

Alojzijevišča v Ljubljani. Leta 1903 je postal nadomestni profesor za zgodovino in cerkveno pravo na ljubljanskem bogoslovju, nato pa med letoma 1904 in 1911 redni profesor teh predmetov. Ko je bil izpraznjen K rchbergov kanonikat, je bil imenovan za kanonika, nato še za arhidiakona ljubljanskega mesta in knezoškofovskega komisarja za verouk na gimnazijah, realki, učiteljišču in liceju.

Več let je bil predsednik Vincencijeve in Leonove družbe, ustanovil je Elizabetino družbo ter delal v odboru Muzejskega in Katoliškega tiskovnega družstva. Ko je postal kaplan na Bledu, se je leta 1893 včlanil v Muzejsko dru stvo za Kranjsko in mu ostal zvest do svoje smrti. Leta 1909 je bil, kot  e re eno, izvoljen v odbor družstva in je prevzel uredništvo dru stvenega glasila *Izvestja*. Med prvo svetovno vojno (leta 1917) je napredujoča bolezen začela ovirati njegovo delovanje in mu naposled vzela zmožnost za vsako delo. Umrli je 1. oktobra 1922 v Ljubljani. Množica, ki se je udeležila pogreba, ga je pospremila k zadnjemu počitku na pokopališče pri Sv. Križu v Ljubljani (današnje pokopališče  ale).

 e med šolanjem na gimnaziji je Josip Gruden kazal velik interes za zgodovino, o čemer pričajo skoraj same odlične ocene pri tem predmetu. Ko so tedaj v gimnazijo vpeljali predavanja, je v 8. razredu pripravil govor *Wallensteins historische Gestalt*. Kasneje je zgodovini posvetil ves svoj prosti čas.

V študijah *Kako tolmačijo zgodovino?* (Katoliški obzornik, 1900, str. 14–25), *Zgodovinski aforizmi* (Katoliški obzornik, 1900, str. 241–247) in v *Odgovoru kritiku L. L.* (Dom in svet, 1910, str. 554–555) je razlo il svoje nazore o zgodovini kot znanosti. Josip Gruden velja predvsem za kulturnega zgodovinarja, ki je kot ključne elemente zgodovine navajal »Boga, naravo in človeka«, ob tem pa dodajal, da »kakor se pri posamezniku izpopolnjujeta um in volja, tako se vzpenja človeštvo pod božjim vodstvom od stoletja do stoletja do vedno popolnejšega spoznanja resnice, do popolnejše nravnosti in s tem do svoje sreče«. V zgodovini je videl s sv. Avguštinom v času po Kristusu središče zgodovine v delovanju Cerkve. Obsojal je zlorabo zgodovine v strankarske namene. Zavedal pa se tudi, da na vsakega zgodovinarja vplivajo časovne razmere in zato pogosto citiral Goetheja (Faust I): »Was ihr den Geist der Zeiten hei t, das ist im Grund der Herren eigner Geist.«

S preučevanjem zgodovine in objavami svojih izsledkov je Gruden razumljivo pritegnil pozornost znanstvenih krogov. Njegovi rezultati so mnogokrat odpirali nove poglede, njegova interpretacija pa je bila zanimiva tudi takrat, ko ni šlo za objavo novosti. Pisal je vedno počasi, saj je najprej preučeval gradivo in si pri tem izrisoval smernice raziskave. Potem se je običajno poglobil v podrobnosti ter na temeljih teh gradil svojo študijo, ki je skoraj vedno izžarevala objektivnost. Zaradi svojega modernega pristopa k raziskovanju in objavljanja izsledkov je Gruden postal učitelj tistih, ki jih je zgodovina zanimala (naraščajoče inteligence), pa tudi preprostega ljudstva, ki je z lahkoto sledilo njegovim zapisom, pisanim v poljudni domači besedi. Josip Gruden je bil zato že za časa življenja »popularen« pisec. Svoje spise je objavljajl skoraj izključno v znanstvenih revijah in zbornikih, zavestno pa se je izogibal objav v dnevnem časopisju.

Zaščitni znak njegovih del je bila zagotovo aktualnost. Že njegov prvi spis *Slavni dan Slovencev pri Sisku* (Dom in svet, 1893, str. 271–279) je izšel ob 300-letnici bitke pri Sisku. Aktualno vprašanje slovanskega bogoslužja ga je pripeljalo do temeljnih študij o Cirilu in Metodu, glagoljaških spomenikih, oglejski cerkvi in njenem razmerju do Slovencev. V želji, da bi lahko posegel še globlje, se je posvetil preučevanju arhivskih virov. Furlanske arhive je prvič obiskal poleti 1906, nato je večkrat delal v nadškofijskem in kapiteljskem arhivu ter nadškofijski in mestni knjižnici v Vidmu, obiskal je tudi arhive v Benetkah, San Danielu in Čedadu. Naposled se je odločil za pregled gradiva za slovensko zgodovino v vatikanskem arhivu. Čeprav je pisal počasi, je bil Gruden znan po silno hitrem pregledovanju arhivskih virov. V enem tednu je lahko zbral ogromno gradiva, kar ga je običajno tako utrudilo, da je moral nato nekaj časa počivati. Pogosto je dal zato važnejše listine prepisati arhivarju, ki mu je potem prepise pošiljal v Ljubljano.

Plod teh arhivskih študij so zlasti *razprave o protestantizmu na Slovenskem* in knjiga *Cerkvene razmere med Slovenci v 15. stoletju in ustanovitve ljubljanske škofije* (Ljubljana 1908). V omenjenem delu in številnih drugih študijah je objavil celo vrsto dotlej neznanih arhivskih virov in zavrnil marsikatero zmoto. Gruden je pisal v slovenskem jeziku, le ob dveh priložnostih je uporabil nemški jezik. Za dunajsko Leonovo druž-

bo je napisal knjigo *Das soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach* (Ljubljana 1906), kjer je razgrnil ogromno delo Cerkve v ljubljanski škofiji v preteklosti in na podlagi podatkov, ki jih je uspel pridobiti z vprašalnimi polami oziroma so mu jih povedali delujoči možje (npr. Janez Evangelist Krek), tedanje kulturno stanje v škofiji. Proti graškemu profesorju Johannu Loserthu je v razpravi *Zur Autorschaft des Gründlichen Gegenberichtes* (Carniola, 1912, str. 103–115) branil verodostojnost tega spisa in odkril avtorja v osebi sekovskega škofa Martina Brennerja. To svoje naziranje je nato branil proti dr. Ottmarju Hegemannu v polemiki z naslovom *Die Autorschaft des Gründlichen Gegenberichtes* (Carniola, 1912, str. 279–280).

Za glavno Grudново delo, ki je njegovo ime poneslo v sleherno kajžo na Slovenskem, velja *Zgodovina slovenskega naroda* v 6 zvezkih (skupaj 1088 strani), ki je bila izdana pri Mohorjevi družbi v letih 1910–1916. Za to ilustrirano delo je pregledal ogromne količine arhivskega gradiva in predstavil celotno preteklost slovenskega naroda. Obsežno je pisal tudi o reformaciji, protireformaciji in katoliški verski obnovi. V predgovoru je zapisal: »V obliki zgodovinskih slik in povesti hočem opisati značilne dogodke in osebe iz naše preteklosti, pri tem pa upoštevati prav tako politično, kakor tudi kulturno in cerkveno zgodovino. Vsi raznoliki pojavi slovenskega uma in slovenskega junaštva naj dobe na teh listih skromen spomenik.« S tem delom je Gruden ustvaril prvo pravo zgodovino slovenskega naroda. Avtor se je odlikoval po nepristranski sodbi, držal se je ugotovljenih resnic, izločil je postransko in vse zapisal umljivo. Edino, kar lahko delu oziroma avtorju očitamo, je seznam pregledanega arhivskega gradiva, ki ga v knjigi ne moremo najti. Z današnjega vidika delo s tem žal izgublja vrednost, saj je Grudnovе navedbe prav zato večkrat težko preveriti, poleg tega je on takrat še videl prenekateri arhivski vir, ki je danes za nas povsem izgubljen. Morda je za to pomanjkljivost kriva njegova bolezen in posledično smrt, ki sta onemogočila dokončanje dela. Grudnova *Zgodovina* namreč sega samo do francoske revolucije.

Kako so omenjeno Grudnovо delo videli sodobniki, pa je najlepše opisal Josip Mantuani: »Ta knjiga je seznanila z Grudnovim imenom ves slovenski narod, in to po pravici. Naše domače zgodovine ne bo pisal tako nihče več v dognednem času, kakor jo je pisal Gruden. Ne da

bi hotel trditi, da je ta knjiga zgodovinski evangelij, nikakor ne, saj je človeško delo in prepornih točk ter nepojasnjenih vprašanj, malih in velikih, bistvenih in formalnih je več kakor dovolj v splošni, še več pa v naši specijelni povestnici. A soditi nepristransko na podlagi danih in dognanih dejstev, držati se znanstveno ugotovljenih resnic, izločevati stvari stranskega pomena in pripovedovati samo glavne, poljudno in razumljivo, to je dar in umetnost, ki sta bila dana Grudnu. Kar je proučeval, kar je čital, povsodi je imel pred seboj visoko zastavljen smoter, obrniti te študije v prid naši zgodovini, ki ni še pojasnjena v marsikateri točki.«

Josip Gruden je kot mlad kaplan svoj prvi prispevek objavil v reviji *Dom in svet* (1893), nato pa objavljaj še v revijah *Katoliški Obzornik*, *Čas, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (IMDK), *Carniola*, *Voditelj po bogoslovnih vedah*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (ČZN), *Zbornik Matice Slovenske*, *Koledar družbe sv. Mohorja* in *Venec cerkvenih bratovščin*. Opus njegovih del je zelo obsežen, zato se bomo na tem mestu omejili le na dela, ki obravnavajo 16. in 17. stoletje oziroma se posvečajo raziskavam reformacije in protireformacije.

Ko je poleti 1906 prvič obiskal furlanske arhive, je nastal spis *Suzana Gornjegrajska* (IMDK 16, 1906, str. 121–128; spis je predstavljen v tej številki revije, 285 sl.), ki obravnava mekinjsko opatinjo; tri leta pozneje je objavil še popravke in dopolnitve oziroma arhivalne doneske, kot jih je sam poimenoval (IMDK 19, 1909, str. 49–52). Grudna v obdobju protestantizma ni pritegnil samo mekinjski samostan, temveč je raziskal še usodi studeniškega in bistriškega samostana v tem času: *Samostan Studenice v protestantski dobi* (ČZN, 1908, str. 163–168) in *Verske in gospodarske razmere bistriškega samostana v reformacijski dobi* (Carniola, 1910, str. 89–97).

Leta 1907 je objavil članek *Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem* (IMDK 17, 1907, str. 1–5, 54–65, 121–140) v treh delih. V prvem delu je objavil regeste (izvlečke) 38 pisem akvilejskega vikarja Jakoba Maracca, generalnega vikarja patriarha Janeza Grimanija, ki jih je napisal med letoma 1563 in 1576. Gruden se je posvetil le tistim pismom, »ki se bavijo z razmerami in osebami v slovenskih deželah«. Nekaj pisem zadeva Primoža Trubarja, njegovo agitacijo po Goriškem in tudi razloge, ki so povzročili njegov izgon. Zopet druga so posvečena

ljubljskemu proštu Polidorju pl. Montagnani oziroma nunskemu samostanu v Studenčicah pri Mariboru. Še posebej zanimiva pa so poročila o splošnih cerkvenih razmerah v slovenskih deželah. Drugi in tretji del sta posvečena vizitacijskim poročilom Pavla Bizancija, ki je Maracca nasledil na mestu generalnega vikarja. Iz obsežne korespondence je Gruden izbral tiste dokumente, ki se nanašajo na cerkveno vizitacijo v letu 1581, ta namreč pomeni začetek katoliškega odpora proti navalu protestantizma, in tudi kasnejše vizitacije. Bizancijeva poročila so nastala med letoma 1577 in 1585.

Na podlagi raziskanih arhivskih virov je objavil tudi članek z naslovom *Praznoverje in mistiške sekte v protestantski dobi* (IMDK 18, 1908, str. 60–66; IMDK 19, 1909, str. 109–113), v katerem ugotovi, da je bil »pojem praznoverja našim reformatorjem zelo obsežen«, saj so k »praznoverju prištevali češčenje svetnikov, Matere Božje, božja pota, blagoslovila, pozneje tudi zakramente, sv. mašo in obrede«. Piše tudi, da so odpravili »ves zunanji kult in končno ni preostalo drugega, kot pevanje psalmov ter čitanje in razlaga sv. pisma«. Prav tovrstna protestantska propaganda naj bi v deželo zanesla versko anarhijo, saj so se zaradi nje rušile stoletne tradicije in navade, ki so zbegano ljudstvo privedle do dviga v obrambo svojih svetinj. Gruden pravi, da moramo »naše ›štiftarje«, ›skakače« in ›zamaknjence« sicer obsojati kot verske zablodnike, a hkrati ta pojav vpoštevati kot reakcijo preprostega ljudstva proti razdirajočemu protestantizmu«.

Besedilo *Peter Pavel Vergerij in njegov stik s slovenskimi deželami* (IMDK 19, 1909, str. 142–152) je posvečeno bivšemu koprskemu škofu in papeževemu legatu, ki ga Gruden poleg Trubarja označi za povzročitelja novoverskega gibanja v 16. stoletju na Slovenskem, hkrati pa mu prizna, da je z bistrim umom spoznal, da tiči moč in uspeh protestantske propagande v pospeševanju narodnega slovstva.

Gruden pa ni pisal samo o Vergeriju, temveč je nekaj svoje pozornosti namenil tudi Primožu Trubarju. Ob njegovi 400-letnici rojstva je spisal kar dva prispevka: *Primož Trubar. Ob 400-letnici njegovega rojstva* (Čas 2, 1908, str. 257–268) in *Trubar v jubilejnem slovstvu* (Čas 2, 1908, str. 472–475). Z njima je še enkrat dokazal, da rad piše o aktualnih stvareh.

V prispevku *Urban Tekstor in prvi spor z luteranstvom* (Čas 3, 1909, str. 1–14) že uvodoma ugotavlja, da se »naše zanimanje pri velikem verskem boju v 16. stoletju navadno suče okoli Primoža Trubarja in Tomaža Hrena. Zaradi njune izrazite osebnosti in vpliva se podobe drugih sodobnih mož popolnoma gube v ozadju«. In nadaljuje z nasvetom, da »kdor si bode hotel napraviti pravo objektivno podobo o tedanjih dogodkih, njih vzrokih in učinkih, o razmerah in naporih na strani katoličanov in protestantov, bode moral enakomerno vpoštevati še druge važne činitele in znamenite osebe, o katerih so nam doslej znana komaj – imena«. Gruden se je držal svojega lastnega nasveta in v prispevku predstavil ljubljanskega škofa Urbana Tekstorja. Čeprav je ta deloval v začetku protestantskega gibanja na Slovenskem, ko se je odločno postavil v bran katoliške vere, ga skuša Gruden predstaviti tudi v pozitivni luči, saj je mož svoje življenje posvetil trudu za pravo cerkveno reformo.

Leta 1913 je na podlagi pregledanih virov objavil besedilo *Gorica in Velikovec ob koncu 16. stoletja* (Carniola, 1913, str. 1–6). V vatikanskem arhivu je namreč našel ohranjena zanimiva opisa obeh mest, ki sta nastala zaradi nameravane ustanovitve dveh novih škofij – za Goriško in južno Koroško – v skladu z željo nadvojvoda Karla, da bi tako zaustavil širjenje protestantizma. Arhivsko gradivo o obravnavanih mestih je nastalo med letoma 1582 in 1592.

Naj za konec omenimo, da je bil Gruden pomemben tudi kot pisec številnih ocen, saj je s svojimi kritikami, pozitivnimi prispevki in popravki pogosto opozarjal na obstoj in pomen še neraziskanih virov.

Barbara Žabota